

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:3 • 2004

En dynasti blir till. Medier, myter och makt kring Karl XIV Johan

När den Bernadotteska dynastin nu närmar sig sitt 200-årsjubileum tycks den vara väl förankrad i det svenska samhället. Men i ett historiskt perspektiv är dess ställning långtifrån självklar. När den franske marskalken Jean Baptiste Bernadotte landsteg i Sverige 1810 efter att ha valts till rikets tronföljare var hans ställning högst osäker. Tiden var orolig. Det land han anlände till hade skakats av en statskupp som avskaffat det gustavianska enväldet och infört en författning med begränsad kungamakt. På kontinenten hade en revolutionär våg dragit fram och gamla maktstrukturer och föreställningsvärldar hade ersatts med nya. Samtidigt hade Europas politiska karta ritats om radikalt genom Napoleonkrigen. I avsaknad av furstlig börd kunde inte Karl XIV Johan hävda någon ärvd legitimitet, utan han var istället hänvisad till det opinionsstöd som kunde uppbådas inom och utom landet. Behovet av sådant stöd blev inte minst brännande under Wienkongressens restauration av de gamla imperierna på legitimitetens grund.¹

Detta gjorde att Karl XIV Johans regering blev ett dynastiskt företag utan egentligt motstycke i samtiden. I tidigare svensk forskning har framhållits hur kungen under hela sin regering var på vakt mot allt som kunde hota hans ställning och hur han aktivt sökte bearbeta opinionen.² Däremot har man endast undantagsvis studerat hur han och hans medarbetare gick tillväga på bredare front för att vinna stöd och legitimitet hos allmänheten. Syftet med detta projekt är därför att undersöka detta och utreda hur ätten Bernadotte etablerades som kunglig dynasti i Sverige-Norge under perioden cirka 1810–1860. Tanken är att utifrån en tvärvetenskaplig ansats kartlägga och analysera det dynastiska temats artikulering i olika medier: Hur formades, förmedlades och förankrades bilden av ätten Bernadotte? Vilka argument, symboler och exempel användes för att ge den legitimitet och i vad mån sammanfogades de till en dynastisk myt?

I projektet, som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond, deltar forskare från flera discipliner: Nils Ekedahl, projektledare, lektor i retorik vid Södertörns högskola, Mikael Alm, biträdande projektledare och forskare i historia vid Uppsala universitet, Karin Hallgren, forskare i musikvetenskap vid Uppsala universitet, Torkel Jansson, professor i historia vid Uppsala universitet, Britt-Inger Johansson, lektor i konstvetenskap vid Lunds universitet, Cecilia Rosengren, biträdande lektor i idéhistoria vid Göteborgs universitet och Per Sandin, museielektor

1. Jörgen Weibull, "Katt bland hermelinerna", i Antoinette Ramsay Herthelius (red), *Karl XIV Johan – en europeisk karriär*, Stockholm 1998.

2. Torvald T:son Höjer, *Carl XIV Johan* 3, Stockholm 1960, s 468–518; Stig Boberg, *Carl XIV Johan och tryckfriheten 1810–1844*, Göteborg 1989.

vid Livrustkammaren och doktorand i historia vid Uppsala universitet. Till projektet är även Solfrid Söderlind, överintendent för Nationalmuseum, knuten.

Projektets teoriram är uppbyggd kring begreppen medier, myter och makt, vilka anger den i vid mening kommunikationsteoretiska bas som de olika delundersökningarna utgår ifrån.

Grundläggande för projektet är att såväl konstnärliga artefakter som sociala och politiska praktiker fungerar som medier för kommunikation. De konstformer och ceremonier som behandlas ses inte som produkter och handlingar med sig själva som mål, utan som uttryck för symbolisk kommunikation och meningskapande. Litet tillspetsat vill vi se lanseringen av Bernadotte som en multi-mediashow, där mediernas samverkan gav kraft och spridning åt budskapet. Medierna producerar inte mening i sig själva, utan den uppstår först i mötet med mottagarna. Men samtidigt är det uppenbart att medierna i många fall var laddade med innebörd och att meningskapandet inte kan frigöras från de teknologier som bar upp det. Tydliga exempel härpå ger de politiska ceremonierna och byggnadskonsten, vilka båda illustrerar Marshall McLuhans bekanta tes "The medium is the message". Denna relationella syn på medierna medför att dessa inte enbart förstås som enkelriktade kanaler för kunglig propaganda, utan som medel att forma och kommunicera politisk mening.³

I de flesta fall kan de studerade medierna knytas till bestämda samhällsinstitutioner, antingen officiella sådana som Svenska Akademien och Kungliga Teatern eller enskilda som tidningarna *Aftonbladet* och *Granskaren*.⁴ Men institutionerna kunde också fungera som medier i sig, så till exempel tidens föreningar, vilka ofta stod under kungligt beskydd och vilkas sammankomster erbjöd en arena för kontakt mellan folk och kungligheter.⁵ Dessa kan, liksom de nämnda tidningarna, kopplas till den framväxande borgerliga offentligheten. Teoribildningen kring offentlighetens förändringar blir därför en viktig utgångspunkt, men till skillnad från tidigare forskare, som i regel intresserat sig för sådana drag som pekar fram mot det moderna samhället, fokuserar projektet kvardröjande rester av äldre representativa former och deras anpassning till en ny mediemiljö. Behovet av former för maktrepresentation levde kvar, och i lanseringen av den nya dynastin bröts, liksom i tidens politiska kommunikation överlag, gamla och nya offentlighetsformer mot varandra.⁶

3. Erling Bjurström et al, *Det kommunikativa handlandet. Kulturella perspektiv på medier och konsumtion*, Stockholm 2000, s 65–81.

4. Torgny Segerstedt, *Svenska Akademien i sin samtid I–II*, Stockholm 1986; Cecilia Rosengren, *Tidevarvets bättre genius. Föreställningar om offentlighet och publicitet i Karl Johanstidens Sverige*, Stockholm 1999.

5. Torkel Jansson, *Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfyllt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c.a 1800–1870*, Uppsala 1985.

6. T C W Blanning, *The Culture of Power and the Power of Culture. Old Regime Europe, 1660–1789*, Oxford 2002.

Väsentlig för projektet är även analysen av hur officiella propagandainsatser och mer eller mindre spontana folkliga hyllningar samspelade. I tidigare forskning har inte sällan noterats hur medierna samspelar i äldre politisk kommunikation och lånar argument, symboler och bilder ur en allmän repertoar. Likformigheten har vanligtvis uppfattats som resultat av centralstyrning.⁷ Men den kan också tolkas som uttryck för ett gemensamt meningsskapande utifrån en delad symbolisk referensram, vilket inte enbart skedde på maktthavarnas villkor och som gav utrymme för en mängd alternativa tolkningar.⁸

Tillsammans förmedlade medierna föreställningar om kungamakten och spann myter runt den nya dynastin. Vi använder begreppet myt i deskriptiv mening som en berättelse som förklarar världen, ger mening åt den och föreskriver bestämda attityder. Begreppsligt hör myten samman med symbol och rit, och i en känd definition har antropologen Claude Lévi-Strauss förklarat myt som en narrativ struktur som inkluderar ett stort antal aktörer, är förankrad i det förflutna men har betydelse för nuet och förmedlar en viss hållning.⁹ Sedan länge har mytbegreppet varit centralt inom kulturanthropologin, varifrån det på senare tid tagits upp inom den riktning som går under namnet *new cultural history*. Det har också aktualiserats i forskning om äldre svensk politisk kultur.¹⁰

Inom projektet tjänar mytbegreppet alltså som tolkningsnyckel i kartläggningen av hur medierna formade berättelser som fogade samman politiskt meningsbärande symboler och skapade rationalitet och mening kring den nya dynastin. En styrka med mytbegreppet är dess förmåga att teoretiskt förena intresset för berättelsen som retorisk konstruktion med ett hermeneutiskt synsätt som tar fasta på dess kommunikativa och meningskapande funktion. I myten sammanfogas olika element i en narrativ struktur som med Margret Somers ord tillhandahåller "networks of patterned relationships connected and configured over time and space, and meaning, causality, and truth are ascribed based on these temporal and spatial arrangements, sequences, and configurations".¹¹ Med avstamp i detta synsätt granskar vi hur ätten Bernadotte vann legitimitet genom att infogas

7. Kurt Johannesson, *I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock*, Uppsala 1968, s 129; Peter Burke, *The Fabrication of Louis XIV*, Yale 1992.

8. Märten Snickare, *Enväldets riter. Kungliga fester och ceremonier i gestaltning av Nicodemus Tessin d. y.*, Stockholm 1999, s 16ff.

9. Lévi-Strauss mytbegrepp har tidigare använts i svensk forskning, se Erik Åsard, "Det politiska ledarskapet i en föränderlig massmedievärld", i Erik Åsard (red), *Makten, medierna och myterna. Socialdemokratiska ledare från Branting till Carlsson*, Stockholm 1996, s 14f.

10. Burke 1992, s 6f.; Richard S Wortman, *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy I*, Princeton 1995, s 3ff. Nils Ekedahl, *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokost*, Hedemora 1999, s 18ff.; Snickare 1999, s 10f., Mikael Alm, *Kungsord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809*, Stockholm 2002, s 177ff.

11. Margret R Somers, "The Privatization of Citizenship. How to unthink a Knowledge Culture", i Victoria E. Bonnell & Lynn Hunt (eds), *Beyond the Cultural Turn*, Berkeley 1999, s 128.

i en historisk berättelse om Sverige-Norge, dess förflutna och dess framtidsdrömmar.

Analysen av medierna och myterna sker slutligen i ett uttalat maktperspektiv. I likhet med begreppen medium och myt ser vi makt som en relation. Eftersom politisk makt är osynlig måste den, som Michael Walzer hävdar, "be personified before it can be seen, symbolized before it can be loved", och i politisk kommunikation iscensätts och gestaltas den för att åstadkomma bestämda föreställningar, känslor och attityder.¹² Det som intresserar oss främst är inte den formella maktutövningen, utan den informella påverkan på människors tankar och förhållningsätt. Det maktbegrepp vi utgår ifrån är kulturellt och retoriskt, med fokus på förmedlingen av sådana föreställningar, antaganden och attityder som konstituerar relationen mellan makthavare och underlydande.¹³ Det betyder att vi ser medierna och myterna inte främst som avspeglningar av befintlig makt, utan som medel att forma och utöva makt.

Enligt detta synsätt förutsätter makt kommunikation, i vilken en viss relation mellan makthavare och underlydande framställs som rimlig och legitim. Vem som ska ha makten, hur den ska organiseras och utövas är inte givet – bakom varje led finns anspråk som måste göras acceptabla – och i anslutning till Jürgen Habermas ser vi vinnandet av legitimitet som målet för denna kommunikation: "Legitimitet betyder att goda skäl talar för att erkänna det med en viss politisk ordning förbundna anspråket såsom rätt och riktigt; en legitim ordning är en sådan som förjämnar erkännande."¹⁴

Grundläggande för maktanalysen är symbolernas historiska contextualisering. Myterna kring Bernadotte tillkom i ett framflyttande borgerligt Sverige, vars konstitutionella inskränkning av kungamakten gjorde kontrollen av medierna än viktigare. Det räckte inte heller att reproducera det traditionella symbolspråket; samtidigt som det fanns behov av kontinuitet och införlivande av traditionella föreställningar kring den nya dynastin skapade tidens omständigheter behov av förändring och alternativa legitimitetsgrunder. Makten över politikens symboler har varit en kärnfråga i *new cultural history*, inom vilken man intresserat sig för hur befintliga symboler omdefinierats och förvandlats av nya aktörer.¹⁵ Förhållandet gäller även Karl Johan, vilken på samma gång som han anknöt till traditionell symbolik utvecklade ett markant borgerligt språk i tydlig kontrast till föregång-

12. Michael Walzer, "On the Role of Symbolism in Political Thought", *Political Science Quarterly* 82, 1967, s 194.

13. Clifford Geertz, "Centers, Kings, and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power", i Joseph Ben-David & Terry Nichols Clark (eds), *Culture and Its Creators. Essays in honor of Edward Shils*, Chicago 1977, s 13ff.; Sean Wilentz, "Teufeldröck's Dilemma. On Symbolism, Politics and History", i Sean Wilentz (ed), *Rites of Power. Symbolism, Ritual & Politics Since the Middle Ages*, Philadelphia 1985, s 3f.

14. Jürgen Habermas, *Den rationella övertygelsen. En antologi om legitimitet, kris och politik*, Stockholm 1984, s 130.

15. Lynn Hunt, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, Berkeley 1986, s 54ff.

arnas majestätiska aura. Som särskilt intressant framstår hans försök att skriva in sig i den gustavianska historiemytens kedja av svenska regenter samtidigt som han aktivt bekämpade den avsatta dynastins anhängare.¹⁶

Med fokus på frågor som formulerats ovan placerar sig projektet i ett livaktigt internationellt forskningsfält. Vad gäller den för projektet aktuella tidsperioden har framför allt franska revolutionen stått i centrum, men också Napoleons strategier för att vinna legitimitet har uppmärksammats.¹⁷ Ett arbete som rör äldre tid men som ändå har stor relevans är Peter Burkes välkända *The Fabrication of Louis XIV* (1992), där medier och myter kring solkungen inventeras. Ett mindre, men principiellt viktigt bidrag är en uppsats av samme författare i *Scandinavian Journal of History* 1997, där han gör gällande att den politiska kulturen i det äldre Norden hade en speciell folklig orientering som medförde att de svenska makthavarna favoriserade "a colloquial, plain and 'demotic' idiom" i kommunikationen med undersåtarna.¹⁸ Vilken roll denna "demotiska" tradition spelade i 1800-talets Sverige har dock inte utretts.

Riktningar som historisk antropologi och *new cultural history* har varit betydelsefulla inspirationskällor till projektet. Inom dessa har studiet av maktlegitimerande föreställningar bedrivits sedan länge: som exempel kan nämnas antologierna Sean Wilentz (ed), *Rites of Power. Symbolism, Ritual & Politics Since the Middle Ages* (1985), David Cannadine & Simon Price (eds), *Rituals of Royalty. Ceremonial in Traditional Societies* (1992) och Allan Ellenius (ed), *Iconography, Propaganda, and Legitimation* (1999). Två svenska arbeten som kan nämnas är Märten Snickares *Enväldets riter. Kungliga fester och ceremonier i gestaltning av Nicodemus Tessin d. y.* (1999) och Mikael Alms *Kungssord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809* (2002). Ambitionen med projektet är dock inte bara att arbeta vidare med ny kulturvetenskaplig teori i Sverige, utan också att bidra till den internationella diskussionen. Genom att foga in Karl Johan i en nordisk och europeisk ram vill vi visa hur Bernadottes etablering som dynasti utgör ett i internationell jämförelse särpräglat exempel på politisk kommunikation.

Nils Ekedahl & Mikael Alm

16. Torkel Jansson, "Carl Johan och hans tid: Sängkamarregemente och samhällelig atmosfär", *Carl Johans förbundets handlingar* 1994, Uppsala 1998; Solfrid Söderlind, "Utplanandet av före detta Konungens bild", i Magnus Olausson & Solfrid Söderlind (red), *Galenpannan". Gustav IV Adolf i porträttkonsten*, Stockholm 2000; Mikael Alm, "Bilderna av Karl XIV Johan", i Christian Laine (red), *De Kungliga Slotten. Rosendals slott*, Stockholm 2003.

17. Hunt 1986; Werner Telesko, *Napoleon – der "moderne" Held und die bildende Kunst 1799–1815*, Wien 1998; Philip Mansel, *The Eagle in Splendour. Napoleon I and his Court*, London 1987.

18. Peter Burke, "State-Making, King-Making and Image-Making from Renaissance to Baroque. Scandinavia in a European Context", *Scandinavian Journal of History* 22, 1997, s 7.